

DÂRU'L-HARBDE FAİZİN HÜKMÜ•

Dr. Servet BAYINDIR•

ÖZET

Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki faiz sözleşmesinin hükmü İslâm hukukçularının üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. Fukahanın bir kısmı yer ve kişi farkı gözetmeksizin faizi her durumda haram, diğer bir kısmı ise müslümanla gayrimüslim arasında yapıldığında bazı şartlarla caiz görürler. Bu görüşlerde fukahanın Kur'an, Sünnet ve diğer delillere yaklaşım tarzı ile "ötekine" atfettikleri hukukî konunun etkisi görülür. Bu makalede din, uyruk ve ülke ayrılığının faizin hükmüne etkisi konusunda fıkıh mezheplerince ileri sürülen görüşler incelenecektir. Faizin kapsamına yaklaşım tarzlarına göre mezheplerin durumu tespit edilerek ileri sürülen deliller ve bu delillerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Ayrıca mevcut görüşler günümüzün siyasi ve ekonomik şartlarıyla mukayese edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Dârulislâm, Dârussulh, Faiz, Harbî, Müste'men, Zimmî*

ABSTRACT

REFLECTION OF THE RELIGIOUS AND TERRITORIAL DIVERSITY ON RIBA'S (INTEREST) RULES

One of the most important subjects which preoccupy the Muslim jurists is the legal rule (Hokum) of interests' contracts between Muslim and non-Muslims. While some of jurists declare that this contract is illicit without any distinction between persons or territories, some others find them licit if they are contracted under some conditions. In these opinions it can be seen the approach method of Islamic Jurist's to Quran, Sunna, and the other arguments in addition to appreciated legal position for "the other". This article examines the opinions which are presented in the framework of juridical schools (Madhabs) dealing with interests rules by discerning between religions, races and territories. In the same time it will be made the comparison between these opinions and contemporaneous political and economic conditions.

Key Words: *Dar al-Islam, Dar al-sulh, Riba, Harbî, Zimmî*

I- GİRİŞ

• Bu makale *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2006, Sayı: 14, s. 207-235'te "DİN VE ÜLKE FARKLILIĞININ FAİZİN HÜKMÜNE ETKİSİ" başlığı altında yayımlanmıştır.

• İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı

Faiz; tanımı, çeşitleri, ona konu malların tür ve özellikleri, fıkıh sistemi içerisindeki yeri, yasaklanma süreci vb. yönlerden fıkıhın tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Konuyla ilgili tartışmalardan bir diğeri de din, uyruk ve ülke farklılığının faizin hükmüne etkisidir. Fıkıhta ülke kavramı, genelde hâkim otoritenin İslâm dinine yaklaşım tarzına göre dâru'lislam ve dâru'lharb şeklinde başlıca iki blok halinde incelenir. İslâm hukukunun yürürlükte olduğu, müslümanlar ve orada yaşayan başka din mensuplarının emniyette buldukları ülkeler dâru'lislâm, bunun dışındaki ülkeler ise dâru'lharb şeklinde adlandırılır. Dâru'lislâm vatandaşları müslüman ve zimmî, dâru'lharb vatandaşları ise harbî olarak isimlendirilir¹. Dâru'lislâm vatandaşı müslümanların kendi aralarında faizli muamele yapmalarının haram olduğu konusunda bütün mezheplerin ittifakı vardır. Dâru'lislâm vatandaşı bir müslümanın dâru'lharbde, harbînin dâru'lislâmında veya her birinin kendi ülkesinde buldukları halde, birbirleri ile faiz sözleşmesi yapmalarının hükmü ise ihtilaflıdır.

Konu fıkıh kitaplarında daha çok "Kitâbu's-sarf", "Kitâbu's-siyer", "Kitâbu'l-cihâd" ve "Bâbu'r-ribâ" bölümleri ile devletler hukukuna yönelik yazılan "Siyer" kitaplarında ele alınmıştır. Araştırmalarımız sırasında bu konuyu inceleyen biri Nezih Hammad'a² diğeri Muhammed Tâhir Mansûri'ye³ ait iki makaleye rastladık. Ayrıca Samî Hamûd⁴, Abdülaziz el-Mütrek⁵, Fudayl İlâhî⁶, Abdülaziz Bayındır⁷, Hamdi Döndüren⁸, Ahmet Özel⁹, İsmail Özsoy¹⁰ ve Celal Yeniçeri'nin¹¹ çalışmalarında da

¹ Serahsî, *Şerhu kitâbi's-Siyeril-kebîr* (nşr. Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfiî), Beyrut 1997, III, 81; Abdulvahhab Hallâf, *es-Siyâsetü's-şer'iyye=Nizâmu'd-devleti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1987, s. 69; Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmu'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fi dâri'l-İslâm*, Beyrut 1982, s. 18-19; ez-Zuhaylî, Vehbe, *el-A'lâkâtü'd-devliyye fi'l-İslâm mukâraneten bi'l-kânûni'd-devliyyi'l-hadîs*, Beyrut 1989, s. 93; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, "Dâr-ı İslâm" md., s. 69, "Harbî" md., s. 140, "Zimmî" md., s. 495; Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı Dâru'lislâm Dâru'lharb*, İstanbul 1998, s. 81-84; a.mlf., "Dâru'lharb", *DİA*, VIII, 536; a.mlf., "Dâru'lislâm", *a.g.e.*, VIII, 541-542.

² Nezih Hammâd, "et-Teâmülü bi'r-ribâ beyne'l-müslimîne ve gayri'l-müslimîn", *Mecelletü's-şer'iati ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye*, Yıl: 1987, Sayı: 9, s. 223-260.

³ Mansûri, Muhammed Tâhir, "Kadıyyetü'r-ribâ fi dâri'l-harb: Takvîmu'r-ru'yetü'l-Hanefiyye", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, Yıl: 2002, C. 37, Sayı: 1, 2, s. 299-314.

⁴ Samî Hamûd, *Tatvîru'l-a'mâli'l-marsifiyye bimâ yettefikü ve's-şer'iati'l-İslâmiyye*, Amman 1982, s.188-201.

⁵ Abdülaziz el-Mütrek, *er-Ribâ ve'l-muâmelâtü'l-masrifîyye fi nazari's-şer'iati'l-İslâmiyye*, Riyad 1414/1993, s. 217-230.

⁶ Fudayl İlâhî, *et-Tedâbirü'l-vâkiyetü mine'r-ribâ fi'l-İslâm*, Riyad 1986, s. 75-79.

⁷ Bayındır Abdülaziz, "Dâru'l-harpte faiz", <http://www.suleymaniyevakfi.org/modules/nsections/index.php?op=viewarticle&artid=58>.

⁸ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihâli*, İstanbul 1993, s. 398-399.

⁹ Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 177-189.

¹⁰ Özsoy, İsmail, *Faiz ve Problemleri*, İzmir 1994, s. 242-251.

¹¹ Yeniçeri, Celal, *İslâm İktisadında Usul ve Meşruluk İlkesi* (basılmamış ders notları), İstanbul 2006, s.392-394.

konuya temas edilmiştir. Ancak, konunun hem hukukî hem de sürekli değişim ve gelişime uğrayan siyasî ve iktisadî yönlerinin mevcudiyeti bu alanda yeni çalışmaları gerekli kılmaktadır.

Günümüzde ülkeler daha çok siyasî ve ekonomik tercihlerine göre konumlandırılmakta; AB (Avrupa Birliği) ve NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) örneğinde olduğu gibi, birçok ülke bir araya gelerek siyasî ve ekonomik birlikler oluşturmaktadır. Sınırlar kalkmakta, insanlar din ve uyruklarına bakılmaksızın ülkeler arasında rahatlıkla dolaşım mal ve hizmetlerini pazarlayabilmektedir. Hatta, iletişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde kişi, internet ağı vasıtasıyla dünya borsalarında dolaşım para ve mal değişimi yapabilmektedir. Fukahanın tanımına göre, dâruharb sınıfına giren birçok ülkede müslümanların can, mal ve din emniyetleri, dârulislâm sınıfına giren ülkelerdekinden ileri düzeyde sağlanmaktadır. Harbî sınıfına girenlerin banka ve diğer şirketleri, İslâm ülkelerinin en ücra köşelerine kadar yerleşmiştir. Aynı şekilde müslümanlara ait olan yahut onların ortaklıkları bulunan kurumlar da, dâruharb kabul edilen ülkelerde faaliyet gösterebilmektedir.

Bu durum faiz konusunda duyarlı fakat mezheplerin görüşlerine de itibar eden müslümanlar arasında çeşitli suallere neden olmuştur. Günümüzde faiz işlemleri doğrudan bireyler arasında değil, bireylerle kredi kuruluşları arasında yapılmaktadır. Dolayısıyla İslâm ülkesi vatandaşı bir müslüman veya gayrimüslim, o ülkedeki gayrimüslimlere ait yerli veya yabancı bir bankaya faiz karşılığı mevduat yatırabilir mi? Dâruharb sayılan bir ülkede yaşayan müslüman, o ülkedeki bankalarla gireceği finansal ilişkide faiz yasağına dikkat etmeli mi? Müslümanlara ait finans kuruluşları gayrimüslimlerin ülkelerinde faiz karşılığında mevduat toplayıp kredi verebilir mi? Hindistan örneğinde olduğu gibi, yönetiminde müslümanların tek başına söz sahibi olmadığı ancak, nüfusun önemli bir oranını oluşturduğu ülkelerde, müslümanlar birbirleri veya gayrimüslimlerle faizli işleme girebilirler mi? Bu ve benzeri sorular günümüzde sıklıkla gündeme gelmekte, çeşitli ortamlarda tartışılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de faiz yasağıyla ilgili olarak din, uyruk ve ülke farklılığına temas edilmemiştir. Hanefî mezhebi başta olmak üzere çeşitli mezheplerin temel kaynaklarında ise, bazı durumlarda müslümanın gayrimüslimle faiz sözleşmesi yapabileceği şeklinde görüşler vardır. Bu aşamada öncelikle, faizli işleme taraf olma bakımından farklı din ve ülke vatandaşı kişinin konumunu ele alacağız. Daha sonra din ve uyruk bakımından faizin kapsamına yaklaşım tarzlarına göre mezheplerin görüşlerini inceleyeceğiz.

II. FAİZ SÖZLEŞMESİNDE DİN UYRUK VE ÜLKE BAKIMINDAN TARAFLARIN KONUMU

Çağdaş çalışmalarda konu genellikle dâruislâm vatandaşı bir müslümanın dâruharbde o ülke vatandaşı bir gayrimüslimle faiz sözleşmesi yapıp yapamayacağı temelinde ele alınır. Bu eserlerde Ebû Hanife (ö. 150/767) ve İmam Muhammed'in (ö. 189/ 805) böyle bir işleme cevaz verdiği, Hanefîlerden Ebû Yusuf (ö. 182/ 798) dâhil diğer mezheplere mensup fukahanın ise, aksi görüşte olduğu belirtilerek konu "Dâruharbde faizin hükmü" başlığı altında incelenir. Oysa fıkhıta mesele din, uyruk ve ülke farklılığı bakımından çeşitli ihtimaller üzerinden işlenmiştir. Faiz sözleşmesinin meydana gelmesinde mekân bakımından üç, tarafların konumu bakımından ise sekiz ayrı ihtimal üzerinde durulmuştur. Mekân bakımından, akit ya dâruislâmda ya dâruharbde ya da taraflardan biri dâruislâm diğeri dâruharbde olmak üzere üç farklı *mecliste* gerçekleştirilebilmektedir. Akdin tarafları açısından ise aşağıdaki ihtimaller söz konusu olabilmektedir. Akit ya (1) dâruislâmda, dâruislâm vatandaşı müslümanla zimmî, ya (2) dâruislâmda iki zimmî, yahut (3) dâruislâmda, dâruharb vatandaşı iki müslüman veya (4) dâruislâmda, dâruharb vatandaşı iki gayrimüslim (müste'men) arasında olur. Aynı şekilde bu akit, (5) dâruislâmda müslümanla (izinsiz olarak dâruislama giren) harbî arasında yapılabileceği gibi (6) dâruharbde her ikisi de dâruharb vatandaşı olan harbî ile müslüman arasında da yapılabilir. Ayrıca (7) dâruharbdeki harbî ile oraya izinli yahut (8) izinsiz giren müslüman arasında da böyle bir akit gerçekleşebilmektedir. Fakihlerin görüşleri bu ihtimallere göre değişiklik arz eder.

III- MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ

Konuya yaklaşımları bakımından mezhepleri iki grupta sınıflandırmak mümkündür: Birincisi, faiz yasağının kapsamını dar tutanlar; ikincisi, geniş tutanlar. Birinci gruba sırasıyla Hanefî, Ca'ferî, Hanbelî ve Mâlikî mezhepleri, ikinciye ise Şâfî, Zâhirî ve Zeydiyye mezhepleri girer.

A. Faiz Yasağının Kapsamını Dar Tutan Mezhepler ve Görüşleri

1. Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşü İbrahim en-Nehaî' (ö. 95/ 714) ve Ebû Hanife'ye atıfla, İmam Muhammed, Tahâvî (ö. 321/ 933), Kudûrî (ö. 428/ 1307), Serahsî (ö. 483/ 1090), Kâsânî (ö. 587/ 1191) ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/ 1457) tarafından şekillendirilmiştir. Konu asıl itibariyle müslüman açısından harbînin malının hukukî durumu temelinde tartışılmış; buradan da müslümanın, fâsit akit kabul edilen faiz aracılığıyla harbînin malına sahip olması konusuna geçilmiştir.

Ebû Yusuf dışındaki Hanefî müctehidlerin çoğunluğuna göre, ülkeler ve tarafların dinî ve hukukî durumlarındaki farklılık, faizin hükmünü etkiler. Buna göre, dâruislâm vatandaşı bir müslüman dâruharbe vizesiz girdiğinde rızasına bakılmaksızın, vize ile girdiğinde ise rızasını almak kaydıyla harbinin malını, kumar, leş satımı ve faiz de dahil olmak üzere her türlü yolla alabilir. Dolayısıyla bir dirhem karşılığında iki dirhem almak üzere onlarla faiz sözleşmesi yapılabilir¹². Dâruharbde müslüman olup dâruislâma göç etmemiş kişilerin kendi aralarında veya oraya vize ile girmiş bir müslümanla böyle bir işlemi yapmaları Ebu Hanife'ye göre mekruh fakat caiz, İmam Muhammed'e göre ise haramdır¹³. Her biri kendi ülke sınırları içerisinde buldukları halde, harbî ile müslüman karşılıklı konuşarak faiz sözleşmesi yapsalar, İmam Muhammed'e göre bu akid bâtil, Hanefîlerin çoğunluğuna göre ise sahihtir¹⁴. Dâruislâmla sulh (muvâa'de) halindeki bir yabancı ülkeye giren müslüman onlarla faizli işlem yapabilir. İmam Muhammed'e göre böyle bir ülke vatandaşı ile müslüman "indirimde bulunayım peşin öde" şeklinde bir anlaşma da yapılabilir¹⁵. Dâruharbe vize ile giren yahut esir olarak orada bulunan müslümanlar kendi aralarında faizcilik yapamazlar. Dâruislamda ise ne müslümanla zimmî, ne zimmî ile zimmî ne de bu iki gruptan biriyle oraya vize ile giren dâruharb vatandaşı müste'men arasında faiz akdi yapılabilir¹⁶.

¹² et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî, *Müşkilü'l-âsâr*, Beyrut 1333/1915, IV, 244; el-Cassâs, Ebubekr er-Râzî, *Muhtasarü İhtilâfî'l-ulemâ li Ebî Ca'fer Ahmed Muhammed Selâme et-Tahâvî* (nşr. Abdullah Nezir Ahmed), Beyrut 1995; s. 491, 492; el-Kudûrî, Muhammed b. Ca'fer, *Mevsûa'tü'l-kavâ'di'l-fikhiyyeti'l-mukâarane=et-Tecrîd* (nşr. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum'a Muhammed), Kahire 2004, V, 2370-2374; Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebîr*, IV,184; a.mlf., *el-Mebsût*, İstanbul 1983, X, 138; XIV, 56-59; Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâyi'*, Beyrut 1982, V, 192; VII, 132; İbn Maze, Abdülazîz Ömer, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (nşr. Ahmed Azzevi'nâye), Beyrut 2003, VIII, 376, 377; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut ts., Dâru'l-Fikr, VII, 38, 39; İbn Âbidîn, *Hâşiye*, Mısır 1966, V, 185, 186.

¹³ Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebîr*, IV, 236; a.mlf., *el-Mebsût*, XIV, 58; Kâsânî, *Bedâyi'*, V, 192.

¹⁴ Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebîr*, IV, 236-237.

¹⁵ Serahsî, *a.g.e.*, IV, 238-239.

¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 58; Kâsânî, *Bedâyi'*, VII, 132.

Hanefî mezhebi'nin delillerine gelince, İmam Muhammed başta olmak üzere hemen tüm Hanefî fukahası konuyla ilgili görüşlerini harbînin malının müslümana esasen mubah olduğu anlayışına dayandırır¹⁷. Bunun için de Hz. Peygamber'in İbn Rukâne isimli müşrikle güreş tutması, Hz. Ebubekir'in (ö. 13/ 634) müşriklerle bahse girmesi, Benî Nadîr'le ilgili "*indirim yap peşin tahsil et*¹⁸" uygulaması, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın (ö. 32/ 653) Mekke'de faizcilik yaptığına dair rivayetler, Mekhul (ö. 113/731) hadisi ve faizde bedellerin dokunulmaz ve mutekavvim mal olması gerektiği şeklindeki delilleri ileri sürerler. İbnü'l-Hümâm bu delillere, faizi alanın (kazananın) müslüman taraf olması kuralını eklemiştir. İmam Muhammed ayrıca, her biri kendi ülke sınırları içerisinde olan harbî ile müslümanın yaptıkları faiz akdinin caiz olmadığı konusunda, Hendek savaşında Hendeğe düşen bir müşriğin cesedi ile ilgili uygulamayı delil getirir.

Hanefiler delillerini şu şekilde izah ederler:

1) Hz. Peygamber'in İbn Rükâne ile güreş tutması: Rivayete göre, Hz. Peygamber bir gün Mekke'de İbn Rükâne isimli bir müşrikle karşılaşır. İbn Rükâne, o güne kadar kendisini kimsenin yenemediğinden bahisle, sürüsünün üçte biri karşılığında Hz. Peygamber'e güreş teklifinde bulunur; Hz. Peygamber bu teklifi kabul eder ve üç karşılaşmanın üçünde de galip gelerek sürüsünün tümünü alır. İbn Rükâne: "Bu güne kadar benim sırtımı yere getiren olmadı; aslında beni yenen sen değilsin..." der¹⁹. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona koyunlarını iade eder. Hanefilere göre eğer harbînin malını almak mekruh olsaydı Hz. Peygamber böyle bir iddiaya girmez ve dolayısıyla koyunlarını almazdı²⁰.

2) Bizans'ın Pers'i yeneceği konusunda Hz. Ebubekir'in bahse girmesi: Bi'setin onbirinci yılında meydana gelen savaşta Persler Rumları (Bizans'ı) yenince, Rumlar ehl-i kitap oldukları için Müslümanlar üzülmüş, Persler putperest olduğundan Mekke müşrikleri sevinmişlerdi. Bu olaydan sonra, "Birkaç yıl içinde" Rumlar'ın tekrar galip geleceğini bildiren Rum suresi'nin ilgili ayetleri²¹ nâzil oldu. Bunun üzerine müşriklerden Ubey b. Halef, Kur'an- Kerim'de geçen bu bilginin doğruluğu konusunda Hz. Ebubekir'e bahis teklifinde bulunur, o da kabul eder. Hz.

¹⁷ Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebîr*, IV, 183, 237-238.

¹⁸ "ضع و تعجل"

¹⁹ Ebû Dâvud, "Libâs", 24; Tirmizî, "Libâs", 42. Tirmizî, seneddeki *Ebu'l-Hasen el-Askalânî* ve *İbn Rükâne* isimli şahıslar tanınmadığından, bu hadisin *hasen* ve *garip* olduğunu bildirir.

²⁰ Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebîr*, IV,183; a.mlf., *el-Mebsût*, XIV, 57.

²¹ er-Rûm, 30/ 1-4.

Peygamber (s.a.) durum kendisine bildirilince, Hz. Hz. Ebubekir'e bahse konan malın miktarını artırıp süreyi de uzatmasını söyler. O da öyle yapar. Hicî 2. yılda Rumlar Persleri mağlub edince, Hz. Ebubekir bahse konan malı alır; Hz. Peygamber de ona bu malı tasadduk etmesini emreder. Bu bir kumar olmasına rağmen, Hz. Peygamber böyle bir uygulamaya izin vermiştir. Çünkü Ebubekir Müslüman, Ubey b. Halef müşrik, Mekke de o tarihte dârü's-şirk idi.²².

3) Hz. Peygamber'in Benî Nadîr yahudilerine "*indirim yap peşin tahsil et*" uygulaması: Benî Nadîr yahudileri ile yapılan savaştan sonra (4/626), onlara, mallarını alarak Medine'deki yurtlarından çıkmalarına izin verilmişti. Yahudiler, Medîne'lilerde henüz vadesi gelmemiş alacakları olduğunu söyleyince Hz. Peygamber (s.a.): "*İndirim yapın peşin tahsil edin*"²³ buyurdu. Halbuki böyle bir uygulama müslümanlar arasında caiz değildir. Zira birisinde belli bir vadeye bağlı alacağı olan kişinin, bunu peşin tahsil edebilme karşılığında alacağının bir kısmından vazgeçmesi caiz değildir. Hz. Ömer (ö. 23/644), Zeyd b. Sabit (ö. 45/665) ve İbn Ömer de (ö. 73/693) bu tür uygulamayı mekruh görmüşlerdir. Hz. Peygamber'in Benî Nadîr Yahudileri için böyle bir uygulamaya izin vermesi, onların dârulharb vatandaşı olmalarından dolayıdır²⁴.

4) Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın müslüman olduğu halde Mekke'de faizcilik yaptığı rivayeti: Hz. Peygamber vedâ hutbesinde (10/ 632): "Câhiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz, bizim faizimiz; Abdülmuttalib'in oğlu Abbas'ın faizidir. Onun tamamı kaldırılmıştır" buyurdu²⁵. Abbas ise daha önceden müslümanlığı kabul ettiği halde Mekke'de ikâmet ediyor ve orada faizcilik yapıyordu. Hz. Peygamber'in ise bu durumdan haberi vardı. Ancak Mekke, fethedilinceye kadar dârulharb olduğundan Abbas'ın bu uygulamasına göz yumulmuştur. Bu da göstermektedir ki, dârulharbde müslümanın harbî ile faizcilik yapması caizdir²⁶.

²² Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebir*, IV, 183-184; a.mlf., *el-Mebsût*, XIV, 57; İbnü'l-Hümâm, *Fethul-kadir*, VII, 39.

²³ "ضعوا وتعجلوا"

²⁴ Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebir*, IV, 185.

²⁵ Ebû Dâvud, "Menâsik", 57; İbn Mâce, "Menâsik", 84.

²⁶ Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebir*, IV, 234-235; A.mlf., *el-Mebsût*, XIV, 57. **Not:** Hanefî fukahasının dârulharbde faizin cevazı hakkındaki en önemli delillerinden biri olan Abbas'la ilgili rivayet, *Mebsût*'un mevcut basılı nüshaları (İstanbul 1983, Beyrut 1998 ve Mısır ts.: Matbaatü's-Saâde) ile CD kopyalarında (Türâs, Câmîu'l-fikhi'l-İslâmî ve el-Mu'cem 3.00) önemli bir hata mevcuttur. Zikredilen nüshalarda konuya ilişkin ibare şu şekildedir:

" وَحُجَّتْنَا فِي ذَلِكَ... لِأَنَّ الْعَبَّاسَ... بَعْدَ مَا أَسْلَمَ... وَكَانَ يُرِي وَيُكْفَى فَعَلَهُ عَنْ رَسُولٍ... فَمَا لَمْ يَنْهَهُ عَنْهُ ذَلِكَ أَنْ يَجَازَ "

Nitekim bu durum İsmail Özsoy'un şöyle bir yorum yapmasına sebep olmuştur: "Serahsî, Hz. Abbas'la ilgili rivayetin dârulharbde faizin caiz olduğuna delâlet ettiğini ifade etmekle birlikte, aynı zamanda Hz. Abbas'ın bu işini Hz. Peygamber'den gizlediğini de söylüyor. Eğer bu doğruysa ve Hz.

5) Mekhul hadisi: *Kudûrî* ve *Serahsî*'nin rivayetine göre Mekhul, Hz. Peygamber'den; "Dâruhharbde müsümanlarla dâruhharb vatandaşı arasında faiz cereyan etmez"²⁷ şeklinde bir hadis nakletmiştir. Her ne kadar mürsel de olsa, Hanefilerde delil kabul edildiğinden, onlara göre bu hadis müsümanın dâruhharbde faizcilik yapabileceğini gösterir²⁸.

6) Bedellerden her ikisinin de dokunulmaz ve mütekavvim mal olması: *Kâsânî*'ye göre, faizden söz edilebilmesi için bedellerden her ikisinin de dokunulmaz ve mütekavvim mal olması gerekir. Harbînin malı müsüman için dokunulmaz olmayıp mubahdır. Dolayısıyla bir müsüman, dâruhharbde harbî ile faiz sözleşmesi yapabilir. Dâruhharbde müsüman olup dâruhislâma göç etmeyen bir müsümanın malı ise dokunulmaz olmasına rağmen, mütekavvim (hukuken korunmuş) değildir. İtlâfi durumunda tazmini gerekmez. Dolayısıyla dâruhislâm vatandaşı bir müsüman dâruhharbde, orada müsüman olup dâruhislâma göç etmemiş biri ile faiz sözleşmesi yapabilir. Çünkü onun malı mütekavvim değildir. Faizin cereyan etmesi için tarafların müsüman olması gibi bir kural da söz konusu olmadığından, dâruhislâmde iki zimmî veya bir zimmî ile müsüman arasında faiz akdi yapılamaz²⁹.

7) Müsümanın faizi alan taraf olması kuralı: *İbnü'l-Hümâm* kendinden önceki Hanefî kaynaklarında yer alan Hz. Ebubekir kıssası, Mekhul hadisi ve harbînin malının mubah olduğu şeklindeki delillere temas ettikten sonra şöyle der: "Faizin haramlığı hakkındaki naslar her ne kadar mutlak ise de, dâruhharbde müsümanla harbî arasında faize cevaz vermek, nasların mutlaklığı ile çelişmez; çünkü harbînin malı müsümana mubahdır. Ancak Mekhul hadisinin delil olma özelliği ispatlanırsa bu durumda bir çelişkiden söz edilebilir. Zira "faiz yemeyin" ve benzeri mutlak hükümlerin haberi vâhitle sınırlandırılması, Kur'an'ın hükmüne ilavede bulunma anlamına gelir. Haberi vâhide dayanarak böyle bir ilavede bulunmak ise caiz değildir. Ancak bu çelişki şu şekilde giderilebilir: Ayetlerde yenilmesi yasaklanan, masum, dokunulmaz olan maldır. Bahse konu olayda ise, böyle bir durum

Peygamber'e Allah tarafından bildirilmediyse bu durum Ebû Hanîfe ve Muhammed'in ictihadlarını teyid değil, cerheder." (Özsoy, İsmail, *Faiz ve Problemleri*, s. 248-249). Meksût'un Süleymaniye kütüphanesi'ndeki yazma nüshalarında yaptığımız incelemede, İbrâhip Paşa, Nr. 649'da da aynı hataya rastladık. Çorlulu Ali Paşa Nr. 244, vr. 81/b de ise "وكان" yerine "وما لا" ilavesiyle ibare şu şekildedir: "وما لا يخفي فعله". *Serahsî*'nin konuya ilişkin görüşlerinin tümü dikkate alındığında, ibarenin bu son şeklinin doğru olduğu anlaşılacaktır.

²⁷ "لاربابين المسلمين وبين أهل دار الحرب في دار الحرب"

²⁸ *Kudûrî*, *et-Tecrîd*, V, 2370; *Serahsî*, *el-Meksût*, XIV, 56.

²⁹ *Kâsânî*, *Bedâyi'*, V, 192-193; VII, 128-132.

söz konusu değildir. Zira harbînin malı dârulharbe vizeyle giren müslümana, onlara ihanette bulunmamak kaydıyla mubahdır. Dolayısıyla bu hadis varid olmasaydı dahi, dârulharbde faiz işlemi caiz olurdu. Ancak, bu tür bir akid *fazlayı (faizi) müslümanın alması dumunda* caizdir. Kumarda da aynı durum söz konusudur; kazanan müslüman ise caiz, aksi halde değildir³⁰.

8) Hendeğe düşen müşrik cesedi ile ilgili uygulama: Rivayete göre, Hendek savaşı sırasında öldürülen Nevfel b. Abdullah adlı bir müşriğin cesedi Hendeğe düşer. Müşrikler cesedin teslim edilmesi karşılığında müslümanlara para teklifinde bulunurlar. Durum Hz. Peygamber'e iletilir. Hz. Peygamber bu teklifi hoş karşılamaz ve: "*Parası da cesedi de pistir, verin gitsin*" buyurur. İmam Muhamed bu rivayeti delil göstererek, her biri kendi sınırları içinde olan müslümanla harbînin faiz sözleşmesi yapmasının caiz olmayacağına hükmeder. Zira ona göre, bu olayda müşrikler dârulharb, müslümanlar ise dârulislâm sınırları içerisindeydiler. İmam Muhammed'e göre, Hz. Peygamber'in teklif edilen paranın alınmasını hoş görmemesinin nedeni, Hendeğin dârulislam sınırları içerisinde olmasıdır. Dolayısıyla faiz içediğinden, özünde fâsit unsur bulunan bu tür bir akid, taraflardan biri dârulislâmda olduğunda tamamen bâtil hale dönüşür. Ancak bu olay dârulharbde yaşansaydı caiz olurdu. Çünkü onların malları Müslümana mubahtır. Hanefî fakihlerin çoğunluğu ise, böyle bir akdi caiz görür. Bu düşüncede olanlar, harbilere ait mallarının Müslümanlara mubah olduğu kuralından yola çıkarlar. Onlara göre Hz. Peygamber'in bu tavrı, Hendek dârulislâmda olduğu için alınacak paranın haramlığından değil, müşriklere karşı duyduğu kin ve nefretin bir sonucu idi³¹.

İmam Muhammed'den bu konu ile alakalı nakledilen diğer bir delil de, Sa'd b. Ubâde'nin (ö. 14/635) Hayber savaşı sırasında işlenmiş altın karşılığında külçe altın satın alması ve Hz. Peygamber cevaz vermeyince külçe altını iade etmesi ile ilgili rivayettir. İmam Muhammed'e göre, Hz. Peygamber'in bunu caiz görmemesinin nedeni, o bölgenin müslümanların hâkimiyetinde olması, yani dârulharb olmamasıdır. Süfyân Sevrî'ye (ö. 161/778) göre, Hz. Peygamber "bedeller arasında eşitlik olmadığı için" bu işlemi iptal ettirmiştir. Serahsî'ye göre ise, bu işlem müslümanların karargâhında yapılmıştı; dolayısıyla mekânın dârulislâm olması nedeniyle cevaz verilmemiştir.

³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 38-39.

³¹ Serahsî, *Şerhu Siyari'l-kebîr*, IV, 185.

Serahsî bu rivayeti dâruislâma vize ile giren harbînin orada faizcilik yapamayacağını delili olarak da zikreder³².

b) Ca'ferî Mezhebi:

Ca'ferî mezhebi fakihleri de müslümanla harbî arasında faizin haram olmadığı kanaatindedirler. Onların Hanefilerden farkı, bu konuda dâruharble dâruislâm arasında bir ayırım yapmamalarıdır. Tek şart, faizi alanın müslüman taraf olmasıdır. Ca'ferî mezhebi fukahası görüşlerini Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'den: "Bizimle, düşmanımız olan ülke vatandaşı arasında faizli işlem olmaz. Bir dirhem verip bin dirhem alırsanız, onlardan alırsınız ama vermeyiz"³³ şeklindeki rivayeti ile harbînin malının mubah olduğu temeline dayandırır. Onlara göre, harbînin elindeki mal aslında müslümanlarındır. Fakat o güçlü, müslümanlar zayıf durumda olduğundan, bu mal geçici olarak onun tasarrufu altında bulunmaktadır³⁴. Dolayısıyla müslüman bir yolunu bulup alırsa bu mal kendisine helâl olur.

c) Hanbelî Mezhebi:

Hanbelî mezhebinde hâkim görüş, dâruislâmdaki gibi dâruharbde de faizin haram olduğudur. Bu görüşe, Keşşâfu'l-kınâ'da "aralarında eman bulunmasa dahi"³⁵, Şerh'u Zâdi'l-müstakni'de ise "faizi müslüman olsa dahi"³⁶ şeklinde ilave kayıtlar yer alır. Müslümanla harbî arasında faizin haram olduğunu savunan Hanbelî fakihlerinin görüşleri şu delillere dayanır:

1) Kur'an-ı Kerim'de faiz yer, zaman ve kişi ayırımı yapılmaksızın kesin olarak haram kılınmıştır.

2) Hz. Peygamber'den nakledilen "Kim artırır veya arttırmayı isterse, muhakkak faizcilik yapmıştır"³⁷ hadisi başta olmak üzere, birçok hadis faizi her çeşidiyle yasaklar.

³² Serahsî, *a.g.e.*, IV, 185-186.

³³ "ليس بيننا وبين أهل حربنا ربا فإنا نأخذ منهم ألف درهم بدرهم ونأخذ منهم ولا نعطيهم" (et-Tûsî, Muhammed b. el-Hasen, *el-İstubsâr fî mâ uhtulife mine'l-ahbâr* (nşr. Muhammed Ca'fer Şemsüddîn), Beyrut 1991, III, 78-79; el-Hillî, Ebu'l-Kâsım Necmuddîn Ca'fer, *el-Muhtasarü'n-nâfi' fi'l-fikhi'l-İmâmiyye*, Tahran 1402/ 1982, s. 128)

³⁴ el-Kuleynî, Muhammed b. Yakub, *Furu'u'l-kâfi* (nşr. Muhammed Ca'fer Şemsüddîn), Beyrut 1993, V, 142-143; et-Tûsî, *el-İstubsâr*, III, 78-79; el-Hillî, *el-Muhtasar*, s. 128.

³⁵ el-Behûtî, Mansur b. Yûnus, *Keşşâfu'l-kınâ'* (nşr. Hilâl Muslihî Mustafa Hilâl), Beyrut 1982, III, 271.

³⁶ Ebu'n-Necâ, Ahmed b. Sâlim el-Makdisî el-Hanbelî, *Zâdü'l-mustakni'* (nşr. Abdülazîz el-Hindî), Mekke ts., Mektebetü'n-Nahdati'l-hadîse, s. 113.

³⁷ Ebû Dâvud, *Buyû'*, 12.

3) Mekhul hadisinin sıhhati konusunda kesin bilgi yoktur. Ayet, hadis ve icma ile haramlığı kesinleşmiş bir işlem, ne sahih, ne müsned olan, ne de dikkate alınacak muteber bir kaynakta yer alan mechul bir rivayete dayanılarak terk edilemez.

4) Hanefilerin delil getirdiği, "Müslümanla harbî arasında dâru'lharbde faiz olmaz" şeklindeki mürsel hadis, kabul edilse dahi, farklı şekilde anlaşılmaya da müsaittir. Zira "Kim o aylarda hacca niyet ederse (*ihrama girerse*), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah davranışlarda bulunmak ve kavga etmek yoktur" anlamındaki ayette³⁸ "ل" edatı, nehy (yasaklama) anlamı taşıdığı gibi, bu hadiste de "ل" edatı aynı anlamda kabul edilip hadise "*dâru'lharbde faizcilik yapmayınız*" şeklinde bir anlam verilebilir³⁹.

Ancak bu genel görüşün aksine, bazı Hanbelî kaynaklarında müslümanla harbî arasında ya mutlak surette ya da aralarında eman bulunmadığında faizin cereyan etmeyeceği şeklinde görüşler de vardır.

Merdâvî'nin (ö. 885/1480) bildirdiğine göre, *el-Mûciz* adlı eserde "dâru'l-harbde faiz haram değildir" ifadesi yer alır ve Şeyh Takiyyuddîn de bunu benimser⁴⁰. *el-Furu'* adlı eserde ise şöyle denir: "*Mûciz*'de, dâru'lharbde faizin cereyan etmeyeceği bildirilir. *Intisar*'da, *rakabe* bahsinde; "Kendisiyle sulh yapılmış olan kâfirin malı, onun rızasıyla, harbininki ise bütün yollarla alınabilir" denir⁴¹. *el-Muharrer*'de, dâru'lharbe izinsiz giren müslümanla harbî arasında faizin haram olmadığı bildirilir⁴². *el-Furu'*, *Şerhu'l-mukni'* ve *el-İnsâf* müellifleri, el-Müstevî'b, Veciz, Muciz, el-Münevvir, Tecrîdü'l-i'nâyê ve İdrâkü'l-ğâyê adlı kitaplarda, aralarında eman bulunmayan müslümanla harbî arasında faizin cereyan etmeyeceğine dair görüşlerin mevcut olduğunu bildirirler. Bu görüşlerin *el-Meymûnî* (ö. 274/887) tarafında da nakledildiği ve İbn Abdus'un (ö. 559/164) *Tezkire*'sinde de benimsendiği belirtilir⁴³. Merdâvî, el-Hırakî'den (ö. 334/946) şöyle bir görüş nakleder: "Düşman yurduna izin alarak giren kişi, onların mallarına ihanet edemez, faiz akdi yapamaz". Buradan izinsiz girenin ribâ muamelesi yapabileceği sonucu çıkarılmıştır⁴⁴.

³⁸ el-Bakara, 2/ 197.

³⁹ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, VI, 98-99; İbn Muflih, Burhâneddîn Ebî İshâk İbrâhim b. Muhammed, *el-Mubdî' şerhu'l-Mukni'*, Riyad 2003, IV, 49; el-Merdâvî, Alâuddîn Ebu'l-Hasen, *el-İnsâf* (nşr. Muhammed Hasen İsmâil eş-Şâfiî), Beyrut 1997, V, 41.

⁴⁰ Merdâvî, *el-İnsâf*, V, 42.

⁴¹ el-Makdisî, Muhammed b. Muflih, *el-Furu'* (nşr. Ebu'z-Zehrâ Hâzim el-Kâdî), Beyrut 1998, IV, 110.

⁴² el-Harrânî, Abdusselâm b. Abdullah b. Teymiyye, *el-Muharrer fi'l-fikh*, Riyad 1984, I, 318.

⁴³ el-Makdisî, *el-Furu'*, IV, 110; İbn Muflih, *el-Mubdî'*, IV, 49; Merdâvî, *el-İnsâf*, V, 41-42.

⁴⁴ Merdâvî, *el-İnsâf*, V, 42.

Dârulharbde faizin cereyan etmeyeceği görüşünde olan Hanbelî fukahasının delilleri ise şunlardır:

1) Mekhul tarafından rivayet edilen merfu hadis böyle bir akdin caiz olduğunu göstermektedir.

2) Harbînin malı müslümana mubahdır. Onun rızasının bulunduğu böyle bir akitle alınmasında ise hiçbir sakınca yoktur.

3) Harbî dâruislâma emanla girdiğinde malı dokunulmazlık kazanır. Eman bulunmadığında ise dokunulmazlık kalkacağından, faiz akdiyle onun malını almak caizdir⁴⁵.

d) Mâlikî Mezhebi:

Sahnûn (ö. 240/854), müslümanla gayrimüslim arasındaki faiz işlemi hakkında İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) herhangi bir görüşün nakledilmediğini belirttikten sonra, müslümanın böyle bir uygulamaya teşebbüs edeceğini sanmadığını belirtir⁴⁶. *İbnü'l Arabî* (ö. 543/1148) ve *Karâfî* (ö. 570/1175) başta olmak üzere, Mâlikî fakihlerin büyük çoğunluğu Sahnûn'la aynı görüştedir⁴⁷. Gayrimüslimlerin dâruislâmda kendi aralarında yaptıkları faiz sözleşmesine gelince, Mâlikîlerin bu konudaki bakış açısını, taraflardan biri veya her ikisinin henüz bedeller kabzedilmeden müslüman olmaları durumunda takip edilecek yonteme dair görüşlerinden çıkarmak mümkündür. *el-Müdevvene*'de, İmam Mâlik'in bu konudaki görüşü şöyle verilir: İki de Müslüman olursa faiz akdi feshedilir. Faiz alacaklı müslüman olursa, ona sadece ana sermayesi ödenir. Borçlunun müslüman olması durumunda uygulanacak yöntem konusunda ise bir şey söyleyemem. Çünkü 'zimmînin sadece ana sermayesi ödenir' dersem o takdirde bu zimmîye zulmetmiş olmaktan korkarım". Diğer bir Mâlikî fakih *İbnü'l Kasım*'a (ö. 191/ 807) göre ise; onlardan hangisi müslümanlığı kabul ederse etsin akit feshedilir ve alacaklıya sadece ana sermayesi ödenir. Çünkü müslümanla hristiyan arasında İslam'ın hükümleri geçerlidir⁴⁸. Bu ifadelerden İmam Mâlik'in dâruislâmda dolayısıyla dârulharbde, gayrimüslimler arasında -zimmî dahi olsalar- faiz işlemi caiz gördüğü, İbnü'l-Kâsım'ın ise aksi görüşte olduğu anlaşılır.

⁴⁵ İbn Muflih, *el-Mubdi'*, IV, 49

⁴⁶ Sahnûn b. Abdisselam b. Saî'd, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ li'l-İmâm Mâlik b. Enes*, Beyrut ts., Dâru Sadr, X, 43.

⁴⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, I, 648-649; el-Karâfî, *el-Furûk* (nşr. Halil el-Mansûr), Beyrut 1998, III, 363; el-Mâlikî, Muhammed Abdulvehhâb b. Alî b. Nasr, *el-İşrâf alâ nuket-i mesâilil-hilâf* (nşr. el-Ceyb b. Tâhir), Beyrut 1999, II, 541; el-Abderî, Muhammed b. Yûsuf, *et-Tâc ve'l-iklîl*, Beyrut 1398/ 1978, VI, 444.

⁴⁸ Sahnûn, *el-Müdevvene*, X, 43.

Müslümanla gayrimüslim arasında faizi kabul etmeyen Mâlikîler'in dayanaklarını şöyle sıralamak mümkündür:

1) Faiz hakkındaki ayetlerin zâhirî anlamları bu işlemin her yerde haram olduğunu gösterir.

2) Dârulislâm'da sahih olmayan her türlü akit dârulharbde de sahih değildir. Zina yapmak ve içki içmek gibi, dârulislâm'da müslümana yasak olan her şey dârulharbde de yasaktır.

3) Kâfirler de müslümanlar gibi İslâm'ın furu'u ile muhataptır.

4) İslâm'da harbînin malına el konulması sadece savaş durumunda caiz görülmüştür. Müslüman dârulharbe emanla girmişse, onlara ihanette bulunmayacağına söz vermiştir. O toplum faize izin verse dahi, İslâm dini izin vermez. Zira gayrimüslim İslâm'ın furu'u ile muhatap görülmesi de müslüman muhataptır.

5) Faizin bizzat kendisi (*mefsedet*) kötülüğün kaynağıdır. Bu nedenle kişi ve ülke ayırımı yapılmaksızın faiz tümüyle yasaklanmalıdır⁴⁹.

Mezhebin yukarıda verilen genel görüşünün aksine, kendileri de Mâlikî olan *Abdumelik b. el-Habîb* (ö. 238/852) ve *İbn Rüşd el-Cedd*'de (ö. 520/1126) göre ise dârulharbde müslümanla gayrimüslim arasında faiz sözleşmesi yapılabilir⁵⁰. İbn Rüşd delil olarak, Abbas'ın Mekke'de faizcilik yaptığına dair rivayetleri zikreder⁵¹.

B. Faiz Yasağının Kapsamını Geniş Tutan Mezhepler ve Görüşleri

Faiz yasağının kapsamını geniş tutanlardan kastımız; dârulislâm ve dârulharb gibi ülke veya müslüman, harbî ve zimmî gibi din ve tâbiyet farkını dikkate almaksızın faizi tümüyle haram kabul edenlerdir. Şâfiî, Zâhirî ve Zeydiyye mezhebi fakihleri bu grupta yer alır.

1- Şâfiî Mezhebi:

Şâfiî mezhebine mensup hemen tüm fakihlere göre faiz, dârulharbde de dârulislâm'da da haramdır. Müslüman dârulharbe ister emanla ister emansız girsin hüküm değişmez⁵². *el-Mecmu*'da Hanefilerin mekânı, Şâfîlerin ise âkideyni dikkate

⁴⁹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 649; Karafî, *el-Furûk*, III, 363-364; el-Mâlikî, *el-İsrâf*, II, 541.

⁵⁰ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, I, 648; İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât* (nşr. Saî'd Ahmed A'râb), Beyrut 1998, II, 10-11.

⁵¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 10-11.

⁵² eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Umm* (nşr. Muhammed Mataracî), Beyrut 1993, VII, 589.

aldıkları belirtilir ve İslâm ülkesinde bir harbî ile zimmî arasında yapılan faiz akdinin feshedilmeyeceği ifade edilir. Çünkü onlara göre esas olan, akit meclisi değil akdin taraflarıdır⁵³. Ancak *Zemahşerî* (ö. 538/1143), Hanefîlerle Şâfiîler arasındaki görüş ayrılığının nedenini, gayrimüslimlerin dinin furu'u ile muhatap görülüp görülmemesi konusundaki yaklaşım farklılığına dayandırır⁵⁴. Hanefîler gayri müslimleri İslâm'ın yalnızca usûlü (inanç esasları) Şâfiîler ise, hem usûlü hem de furu'u ile muhatap gördüklerinden, onlara göre faiz gayrimüslim için de haramdır. Bu işlemin dâruislâm veya dâruharbde yapılması hükmü etkilemez. Fakat *Zemahşerî*'nin bu görüşü *el-Mecmu'*daki bilgilerle çelişmektedir.

*İmam Şafî'*ye (ö. 150/820) göre, Ebu Hanife'nin dâruharbde faizin helâl olduğuna ilişkin delil getirdiği Mekhul hadisi sabit olmadığından hükme dayanak oluşturamaz. O, Evzâî (ö. 157/774) ile Ebû Yusuf'un da aynı görüşte olduğunu nakleder. Şâfiî'nin belirttiğine göre Evzâî bu konuda şöyle der: "Müslümana dâruharbde de başka yerde de faiz haramdır. Çünkü Hz. Peygamber günün mevcut uygulaması olan câhiliyye faizini kaldırmıştır. Onun ilk kaldırdığı faiz ise amcası Abbas'ın faiz alacaklarıdır. Allah'ın kanları ve canlarını haram kıldığı bir toplumun malını faiz yoluyla yemeği bir müslüman helâl göremez. Hz. Peygamber döneminde müslümanlar kâfirlerle ticaret yapıyorlardı, fakat faizi caiz gören yoktu". Ebu Yusuf, bu konuda Evzâî'nin görüşünü destekler. Ona göre, dâruharbde riba müslümana ne helâl ne de caizdir. Ebu Hanife'nin dâruharbde ribayı caiz görmesinin sebebini ise Ebu Yusuf şöyle izah eder: "Hanefî âlimlerimizden bir kısmı Mekhul'dan o da Hz. Peygamber'den şöyle bir rivayette bulunmuştur: "Dâruharb halkı arasında riba yoktur"⁵⁵ sanıyorum hadis "...ve darulislam halkı arasında..." şeklinde olacaktır⁵⁶.

Şâfiî fakihleri konuyla ilgili olarak şu delilleri ileri sürerler:

1) Faizin haramlığını bildiren ayet ve hadislerde dâruharb ve dâruislâm ayırımı yapılmaz. Dolayısıyla bu konuda nassların umumu esas alınmalıdır.

2) Faiz akdi, fasit bir akittir. Fasit akitle elde edilen şey helâl görülemez.

⁵³ es-Sübkî, Takiyyuddîn Ali b. Abdulkâfi, *Tekmiletü Şerhi'l-Mühezzeb li'n-Nevevî*, (nşr. Muhammed Necib el-Mutî), Cidde ts., Mektebetü'l-İrşâd, X, 487.

⁵⁴ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *Ruûsu'l-mesâil* (nşr. Abdullah Nezir Ahmed), Beyrut 1987, s. 168, 282-283.

⁵⁵ "لا ربا بين أهل الحرب"

⁵⁶ Şâfiî, *el-Umm*, VII, 589; el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (nşr. el-Mevlâ Muhammed Ömer), yy., 1981, Dâru'l-Fikr, VI, 571.

3) Hanefî eserlerinde rivayet edilen Mekhul hadisi sahih kabul edilse dahi, mürseldir. Şâfiîlere göre ise mürsel hadis hüküme delil olmaz. Ayrıca bu hadis; "Müslümla harbî arasında dâruharbde riba akdi yapılamaz" şeklinde de anlaşılabilir. Nitekim diğer umumî deliller de bu tür bir yorumu desteklemektedir⁵⁷.

2) Zâhirî ve Zeydiyye Mezhepleri:

Zâhirî mezhebine göre faiz akdi ister harbîlerin kendi aralarında, ister harbîlerle zimmîler arasında, ister zimmîlerin kendi aralarında isterse bu üç gruptan biriyle müslümanlar arasında yapılmış olsun, aynen müslümanlar arasında yapılmış gibi olup caiz değildir. *İbn Hazm* (ö. 456/1046), "Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"⁵⁸ ve "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"⁵⁹ meâlindeki ayetleri zikrettikten sonra şöyle der: "Şurası bir gerçektir ki, bize haram olan her şey onlara da (gayrimüslimler) haramdır... Onları namaz, zekât, oruç ve hacca yükümlü tutmaya yetkimiz yok fakat, aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmetmekle sorumluyuz"⁶⁰. Dolayısıyla İbn Hazm, Şâfiî mezhebinde olduğu gibi gayrimüslimleri İslâm'ın inanç ve ibâdât dışında kalan fûru' hükümleri ile de sorumlu kabul ettiğinden, onlarla müslüman arasında faizli muameleyi caiz görmez.

Zeydiyye mezhebinde de müslümanla gayrimüslim arasında faiz uygun görülmez. Ahmed el-Murtezâ'ya göre, "dâruharb ülkesi, dâru'l-ibâha olduğundan Müslümanlığı kabul ettikten sonra dâruislâma göç etmeyen iki müslüman yahut iki zimmî ya da müslümanla zimmî arasında faizli muamelenin yapılması caizdir" şeklindeki görüşlerin delili açık değildir. Dolayısıyla bu kişiler arasında dâruharbde faizli muamele yapılamaz zira harbînin malı ancak savaş yoluyla alınabilir⁶¹. Aynı müellifin diğer bir eserinde ise, ister müslümanlar, ister zimmîler ister harbîler kendi aralarında, isterse müslüman, harbî ve zimmîler birbirleri arasında yapsın, faizli muamelenin helâl ve sahih olmadığı belirtilir⁶². Zeydiyye mezhebi mensuplarına göre, bu konuda faizle ilgili ayet ve hadislerin geneli esas alınmalıdır. Hanefîlerin ileri sürdüğü Mekhul hadisine yasaklama anlamı verilip diğer nasslarla uyumlu şekilde anlaşılmalıdır.

⁵⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 589; Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 398; el-Ferrâ, el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed, *et-Tehzib fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî'* (nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed muavvad), Beyrut 1997, VII, 483; el-Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Hâvi'l-kebîr* (nşr. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdulmevcud), Beyrut 1994, V, 75.

⁵⁸ el-Enfâl, 8/ 39.

⁵⁹ el-Mâide, 57 49.

⁶⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ* (nşr. Abdulgaffâr Süleyman el-Bağdâdî), Beyrut 1988, VII, 467-468.

⁶¹ Ahmed el-Murtezâ, *el-Bahru'z-zehhâr* (nşr. Muhammed Tamir), Beyrut 2001, IV, 545.

⁶² Ahmed el-Murteza, *Şerhu'l-eshâr*, San'a 1400/ 1980, III, 187.

IV- MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİNİN ÇAĞIMIZDAKİ ETKİSİ

Mezheplerin konuya ilişkin görüşleri çağdaş çalışmaları da etkilemiştir. *Fudayl İlâhî* ve bu konuda müstakil makalesi bulunan *Nezih Hammad* harbînin malının mubah olduğu anlayışından hareketle, vizesiz olarak dâruharbe giren müslümanın oradaki harbîlerle –faizi kendisi almak kaydıyla- faiz sözleşmesi yapabileceği kanaatindedirler⁶³. Bir kısım çağdaş müellif de konuyu daha çok müslümanların faizle çalışan bankalara faiz karşılığı mevduat yatırımlarının hükmü bağlamında ele almıştır. *Samî Hamûd*'un belirttiğine göre, 1972 yılında Cidde'de yapılan İslâm Ülkeleri Dış İşleri Bakanları Toplantısı'nda dönemin Mısır heyeti, dâruharbde faizin helâl olduğuna ilişkin klasik kaynaklardaki görüşlerden hareketle, müslümanların yurtdışındaki faizli bankalara faiz karşılığı mevduat yatırabileceği görüşünü ileri sürmüştür⁶⁴. *Muhammed Bâkır es-Sadr* da Hanefî ve Ca'ferî mezhebinin görüşlerine atıfla, müslümanların yabancı ülkelerdeki bankalara mevduat yatırıp faiz alabileceklerini savunmuştur⁶⁵. *Garîb el-Cemâl*'in konuya ilişkin görüşü ise şöyledir: "Yabancı ülkelerde mevduatlarını faizli bankalara yatıran ve hakettikleri faizi almayan yahut, alıp da geri verenlerin durumuna gelince, müslümanların bu faizleri almalarında hüküm bakımından hiçbir tereddüt yoktur. Hatta bu faizleri almaları vaciptir. Çünkü o paraların söz konusu bankalarda bırakılmasının müslümanların zararına olacağı kesindir⁶⁶". Mısır Baş Müftüsü *Ali Cum'a*, 2003 yılında bir soru vesilesiyle, Hanefî mezhebi'nin yukarıda zikredilen delillerini sıraladıktan sonra -Hollanda örneğinden hareketle- dâruharb sayılan ülkelerde müslümanların, içki satımı ve faiz akdi gibi caiz görülmeyen akitleri icra edebileceklerine dair fetva yayınlamıştır⁶⁷.

Abduh, Hamûd, el-Mütrek, el-Heytî ve es-Sâvî gibi çağdaş İslâm hukukçuları ise, faizin her yerde haram olduğundan bahisle, İslâm ülkesinde de gayrimüslim ülkede de

⁶³ Fudayl İlâhî, *et-Tedâbiru'l-vâkiye*, s. 75-79; Nezih Hammâd, "et-Teâmülü bi'r-ribâ beyne'l-müslimîne ve ğayri'l-müslimîn", *Mecelletü'ş-şerîati ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, s. 228.

⁶⁴ Sâmi Hamûd, *Tatvîru'l-a'mâli'l-masrafiyye*, s. 189.

⁶⁵ Muhammed Bâkır es-Sadr, *el-Benk el-lâ ribevî fi'l-İslâm*, Beyrut 1983, s. 13-14.

⁶⁶ Garîb el-Cemâl, *el-A'mâlu'l-masrafiyye fi'l-İslâm*, Kahire: Dâru'l-İttihâdi'l-Arabî, ts., s. 435.

⁶⁷ Nâzım b. Sultân el-Mısbâh, "el-Lum'a fi'r-reddi alâ fetvâ ed-Doktor Ali Cum'a", *Mecelletü'l-furkân*, Tarih: 06.02.2006, Sayı: 379. Ayrıca bk. (<http://www.al-forqan.net/linkdesc.asp?id=2330&ino=379&pg=5>).

faizli bankalara mevduat yatırmanın haram olduğunu ileri sürerler. Adı geçen bilginler konuya daha çok makâsîd açısından yaklaşırlar. Onlara göre, müslümanın dârulharbde gayrimüslimle faizcilik yapabileceği şeklindeki görüş, Yahudiler arasında olduğu gibi müslümanlıkta da hileli yollarla faizciliğin kurumsallaşmasına yol açar. Yine bu bilginlere göre, dârulharbdeki faiz uygulamasıyla ilgili fetvalar müslümanların hâkim durumda olduğu dönemlerin siyasî ve ekonomik şartlarının etkisiyle verilmiştir. Oysa günümüzde şartlar değişmiştir. Yabancı bankalar müslümanlardan topladıkları mevduatı, daha yüksek faiz geliri karşılığında yine müslüman ve fakat fakir ülkelere verdiklerinden kazançlı çıkan onlar, kaybeden müslümanlardır⁶⁸. Muhammed Tâhir Mansûrî'ye göre, günümüzde İsrail ve Filistin dışındaki bütün ülkeler Birleşmiş Milletler çatısı altında birbirleri ile sulh halindedirler. Dolayısıyla, klasik dönem ürünü olan dârulharb ve dârulislâm kavramlarına günümüzde bir de dârussulh veya dâru'l-ahd kavramı eklenmiştir. Artık, fiilî harb hali dışında insanların mal ve canları mubah görülmemektedir. Bu nedenle dârulharbde faizin cevazına dair fetvalara dayanarak günümüzde hiçbir ülkede hiçbir müslüman faizcilik yapamaz⁶⁹. Yeniçeri ise, dünyanın tamamı için gelmiş olan bir peygamberin onu hükümler bakımından ikiye bölmeyeceğini ileri sürer. O, Ebû Hanîfe'nin konuya diyâneten değil, hukukî müeyyidenin uygulanıp uygulanmayacağı noktasından yaklaşmış olabileceğini belirtir ve şöyle der: "Allah'ın buyruğunun bir kul olarak kendisine yöneltildiğini düşünen bir mümin, bulunduğu ülkelerdeki hâkimiyetlere göre değil o ilâhî buyruğa göre hareket eder"⁷⁰.

V- GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dârulharbde faize Hanefî mezhebinden yalnızca Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in onay verdiği şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Oysa incelememizde dini, tâbiyeti veya buldukları ülkeler farklı olan kişiler arasındaki faiz işleminin fikhî hükmü konusunda, mezheplerin görüşlerinin geniş bir yelpaze oluşturduğunu gördük. Ebû Yusuf dışındaki Hanefî ve Ca'ferî mezhebi fakihlerinin tamamına yakını Ebû Hanife ve İmam Muhammed'le aynı görüşü paylaşırken, Hanbelî mezhebinden önemli sayıda, Malikî mezhebinden ise iki fakih, müslümanla gayrimüslim arasında faizi belli

⁶⁸ İsa Abduh, *Bunûk bilâ fevâid*, Beyrut 1970, s. 27; Samî Hamûd, *Tatvîru'l-a'mâli'l-marsifiyye*, s. 200; Abdülaziz el-Mütrek, *er-Ribâ ve'l-muâmelâtü'l-masrifiyye*, s. 228-230; Abdurrezzâk el-Heytî, *el-Mesârîfu'l-İslâmiyye*, s. 144-146; Salâh es-Sâvî, "Fetvâ beyi'l-hamri ve'l-hinzîri li ğari'l-müslimîne hârice bilâdi'l-İslâm", <http://www.amjaonline.com/arabic/headline.asp?Headid=91>.

⁶⁹ Muhammed Tâhir Mansûrî, "Kadıyyetü'r-ribâ fi dâri'l-harb", *Mecelletü'd-Dirâsâtu'l-İslâmiyye*, s.301-311.

⁷⁰ Yeniçeri, *İslâm İktisadında Usul*, s. 393-394.

şartlarla caiz görüyorlar. Ayrıca Garip el-Cemal, Muhammed Bâkır es-Sadr, Fudayl İlâhî ve Ali Cum'a gibi çağdaş İslâm bilginleri dâruharbde faize cevaz verenlerdendir. Şâfiî, Zâhirî ve Zeydî mezhebi fakihlerinin büyük çoğunluğu, Mâlikî, Hanbelî fakihlerinin ise çoğunluğu din, tâbiyet ve üke ayırımı yapmaksızın hem dâruislâmda hem de dâruharbde faizi haram sayarlar. Çağdaş düşünürlerden Abduh, Hamûd, el-Mütrek, es-Sâvî, Mansûrî ve Yeniçeri bu tür bir faizi caiz görmeyenlerdendir.

Faiz yasağı kapsamını geniş tuttukları için dâruislâmda da dâruharbde de faize cevaz vermeyenler, Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki faizle ilgili nasslarla, gayrimüslimlerin İslâm'ın furu'u ile de mükellef tutuldukları, harbînin malına ancak savaşla el konulabileceği ve nihayet faizin bizzat kendisinin kötülük kaynağı olduğu gibi gerekçelerden hareket ederler. Ayrıca bu grupta yer alanlara göre, Mekhul hadisi zayıf olup farklı yorumlara da müsaittir. Yasağın kapsamını dar tutanların başlıca hareket noktası ise, harbînin malının mubah olduğu ön kabulüdür. Diğer delillerin tümü bu görüşü destekleme amaçlıdır.

Hiz. Peygamber'in İbn Rükâne ile güreş tutması ve Hiz. Ebûbekir'in Ubey b. Halef ile bahse girmesi olayı Mekke döneminde gerçekleşmiştir. Kumarı yasaklayan ayetler ise hicretin yedinci yılında nâzil olduğundan⁷¹ bu dönemde henüz kumar yasak değildi⁷². Kaldı ki Tirmizî, Hiz. Peygamber'in güreş tutması ile ilgili hadisin zayıf olduğunu bildirir⁷³.

Benî Nadîr'in indirim yapıp alacaklarını peşin tahsil etmelerine izin verilmesi, dâruharbde faizli işleme izin verilmesi şeklinde değerlendirilmiştir. İmam Muhammed, haram olmasına rağmen Hiz. Peygamber'in böyle bir işleme cevaz vermesini, dâruharbde faizin meşru olduğu gerekçesine dayandırır. Bilindiği gibi faiz, borca yapılan ilaveden elde edilen gelire denir. Borç ise satım, kiralama veya karz gibi sözleşmelerden doğar. Hanefî, Şafîî, Mâlikî, Hanbelî ve Zahirî mezhebi fukahasının çoğunluğu, vadenin kısaltılması karşılığında borçtan yapılan indirimi, vadenin uzatılması karşılığında borca yapılan ilaveye kıyas ve her ikisinde de zamana değer biçme söz konusu olduğundan, böyle bir işlemin caiz olmadığını ileri sürmüşlerdir⁷⁴.

⁷¹ el-Kurtubî, Muhammed b. Ebûbekir, *el-Câmiu' li ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut 1993, VI, 184-185.

⁷² el-Cassâs, Ebûbekir Ahmed b. Alî, *Ahkâmul'l-Kur'ân*, Beyrut 1993, I, 450; el-Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XIV, 4.

⁷³ Tirmizî, *Libâs*, 42.

⁷⁴ Bk. el-Merğînânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, III, 197; İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbâs Şehâbeddîn, *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-minhâc* (birlikte, Abdulhamid Şervânî, Ahmed b. Kâsım Abâdî, *Havâşî alâ Tuhfeti'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc*), yy., Dâru'l-fikr, ts., V, 192-193; Muvatta, *Buyû'*, 39; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 21-22; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 356-357.

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise, borcu erken ödeme karşılığında yapılan indirimi faizin tam zıddı olarak görmüş ve böyle bir işlemin caiz olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre faiz, vadeyi uzatmaya karşılık borca ilavede bulunmak, sözü edilen işlem ise vadeyi kısaltmaya karşılık borçtan bir kısmını indirmekten ibarettir⁷⁵. Bayındır da İbnü'l-Kayyim'in görüşünün isabetli olduğunu ileri sürerek; ıskonto ile faiz arasında benzerliğin olduğunu, vaktinden bir ay önce ödenen borçtan yapılan %5'lik indirimle, bir ay sonra ödenecek borca yapılan %5'lik ilavenin zamana değer biçme yönünden aynı şeylermiş gibi gözüktüğünü, oysa hükmün benzerliklerden değil farklılıklardan hareketle verilmesi gerektiğini ileri sürerek şöyle der: "Her iki işlem arasındaki temel farka gelince, faiz borçtan elde edilen gelir, ıskonto ise borçtan yapılan indirimdir. Borçtan gelir elde etmeyi yasaklayan nasslar mevcut iken, borçtan indirim yapmayı yasaklayan herhangi bir nass yoktur. Dolayısıyla borcun ıskontosu caizdir"⁷⁶. Bizce de İbnü'l-Kayyim ve Bayındır'ın görüşleri isabetlidir. Ayrıca İmam Muhammed'in görüşü kabul edilse dahi, Benî Nadîr'in indirim yapıp alacaklarını peşin tahsil etmelerine izin verilmesi olayı dâru'lislâm'da cereyan ettiğinden, onun diğer görüşleri ile çelişir.

Hendek savaşı sırasında cereyan eden olaya gelince, öncelikle Hendek dâru'lislâm sınırları içerisinde idi. Ayrıca Hz. Peygamber, cesed karşılığında para alınmasını da uygun görmemiştir. Dolayısıyla bu rivayet de delil olamaz.

Mekhul hadisi bizzat Hanefî kaynaklarında zayıf olarak nitelendirilir: *Aynî* (ö. 855/1451) ve *Zeylai'* (ö. 762/1360) bu hadisin garip olduğunu⁷⁷, İbn Hacer (ö. 852/1449) ise onu kaynaklarda bulamadığını belirtir⁷⁸. Ayrıca bir kısım fukahanın da belirttiği gibi, bu hadis hacla ilgili ayette olduğu gibi, olumsuz anlamda, yani müslümanla harbî arasında dâru'lharbde faizcilik yapılamayacağı şeklinde de anlaşılabilir. Nitekim ilk dönem Hanefî fukahasından İmam Muhammed ve Tahâvî konuyla ilgili deliller arasında bu hadise yer vermemişlerdir. Bu hadisi Hanefilere atfeden ilk fakih İmam Şâfiî'dir⁷⁹. Dolayısıyla yukarıdaki delillere dayanarak harbînin

⁷⁵ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkî'n* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut 1987, III, 371.

⁷⁶ Bayındır, Abdulaziz, *Ticaret ve Faiz*, İstanbul 2002, s. 64.

⁷⁷ el-Aynî, *el-Binâye*, VI, 571; ez-Zeylai', Cemâluddin Ebû Muhammed, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, y. ve ts., Dâru'l-Hadîs, IV, 44.

⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fi ehâdîsi'l-Hidâye* (nşr. es-Seyyid Medenî), Beyrut ts., Dâru'l-Ma'rife, II, 158.

⁷⁹ Şâfiî, *el-Umm*, VII, 589.

malının mubah olduğuna hükmetmek ve bu hükme dayanarak harbî ile müslüman arasında faize onay vermek mümkün gözükmemektedir.

Dârulharbde faize cevaz verenlerin üzerinde en fazla durdukları bir diğer delil, faiz yasağının ilk kez Hayber'de uygulandığı ve Abbas'ın müslüman olduğu halde Mekke'de faizcilik yaptığını ilişkin rivayetlerdir.

Tahâvî'nin bildirdiğine göre, Hayber savaşı sırasında, içerisinde altın ve elmas bulunan bir gerdanlığın alım satımı ile ilgili olarak Hz. Peygamber, önce altının gerdanlıktan ayrılmasını emretmiş ve daha sonra "altın ile altın eşit ağırlıkta değiştirilir" buyurmuştur. Başka bir rivayete göre ise, Hayber savaşı sırasında altın, gümüş ve mücevherden oluşan bir gerdanlığın satımıyla ilgili bilgi isteyen bir sahabîye Fudâle (ö. 53/676) şöyle der: "Altını ayır bir kefeye koy ve tart, daha sonra diğerini bir kefeye koy tart; altını ancak dengi karşılığında al." Ben Hz. Peygamber'den "Allah ve ahiret gününe inanan onu sadece dengi karşılığında alsın" buyurduğunu duydum der⁸⁰. Bu rivayetler Hayber savaşı sırasında faizin haram kılınmış olduğunun delili olarak ileri sürülür.

Abbas'ın Müslümanlığı kabul tarihine gelince, bu konuda biri Bedir savaşı (2/624) diğeri Hayber'in fethi (7/629) olmak üzere başlıca iki görüş vardır. Birinci görüşü benimseyenler, Bedir'de esir alındığında Abbas'ın: "Ben müslümanım! Kureyş beni buraya zorla getirdi" şeklinde mazeret bildirmesi, Hz. Peygamber'in ise: "Görüntün aksi yönde, fidye ver kurtul⁸¹" buyurmasından hareketle, onun aslında o tarihte müslüman olduğunu, ancak bu durumu Mekke müşriklerinden sakladığını ileri sürerler. Diğer görüşün dayanağı ise, Haccâc b. Allât (ö. 37/659) kıssasıdır. Hayber'in fethi sırasında müslüman olan Haccâc, bu durumu öğrenen müşrikler tarafından el konulabileceği endişesiyle, mallarını almak için, Hz. Peygamber'den Mekke'ye gitmek üzere izin ister. Bu sırada, müslüman olduğu anlaşılmasın diye yalan söyleme konusunda da ruhsat alır. Mekke'ye vardığında, soranlara Hz. Peygamber komutasındaki İslâm ordusunun Hayber'de mağlup edilip bütün mallarına el konulduğunu, ganimetler tükenmeden yetişip satın alabilmek için Mekke'ye para bulmaya geldiğini söyler. Bu haberi duyan müşrikler sevinir, Hz. Peygamber'in amcası Abbas ise çok üzülür. Bunun üzerine Haccâc, Abbasla bir yerde gizlice buluşarak verdiği haberin doğru olmadığını, aksine, Hz. Peygamber'in Hayber'i fethettiğini, müşrikleri şüphelendirmemek için böyle bir yola başvurduğunu söyler ve Abbas'tan bu sırrı üç gün sonra açıklamasını rica eder.

⁸⁰ Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, IV, 243-244.

⁸¹ " أما ظاهر أمرك فقد كان علينا ، فافد نفسك "

Abbas bu habere çok sevinir. Üç gün sonra güzel elbiselerini giyerek Mescid-i Haram'a gider ve sevinçli bir şekilde, Allah'ın Hz. Muhammed'i Hayber'de muzaffer kıldığını ilan eder. Abbas'ın bu tavrı, onun bu tarihte müslümanlığı kabul etmiş olduğunun kanıtı olarak gösterilir⁸². Vedâ hutbesinde ise Hz. Peygamber: "Câhiliyye döneminden kalma faiz kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz Abdulmuttalibin oğlu amcam Abbas'ın faizidir" buyurmuştur. Dâruhharbde faize cevaz verenlere göre, "kaldırdığım ilk faiz" ifadesi mevcut olan bir uygulamaya işaret eder. Demek ki Abbas, Hayber günü faiz haram kılınmış ve kendisi de Müslümanlığı kabul etmiş olmasına rağmen, vedâ hutbesinin irad edildiği h.10 yılına kadar faizcilik yapıyordu. Mekke, fethiye kadar dâruhharb olduğuna göre bu durum, dâruhharbde müslümanla gayrimüslim arasında faizin helâl olduğunu göstermektedir⁸³.

Abbas'la ilgili bu rivayetlere dayanarak dâruhharbde faize cevaz verilemeyeceği kanaatindeyiz. Bilindiği gibi, faizden söz eden ilk ayetin⁸⁴ bulunduğu Rum sûresi, hicretten iki yıl önce Mekke'de nazil olmuştur⁸⁵. Burada "İnsanların malları içerisinde artsın diye faize verilen malların Allah katında artmayacağı, Allah'ın rızası gözetilerek verilen zekâtın ise kat kat artacağı" bildirilir ve haramlığından söz edilmeksizin faizciliğin iyi bir davranış olmadığına işaret edilir. Hayber'in fethi ile ilgili rivayetlerde ise, altın ve diğer mücevherlerden meydana gelen bir gerdanlığın altın veya gümüş para karşılığında mübadelesi söz konusudur. Gerdanlıktaki altının miktarı belli olmadığından haksızlık ihtimali vardır. Hz. Peygamber bunu yasaklamıştır. Nitekim ribanın anlamlarından biri de karşılığı olmayan haksız kazançtır⁸⁶. Burada faizli bir borç işleminden söz edilmemektedir. İslâm bilginlerinin ittifakıyla Kur'an-ı Kerim'de yasaklanan faiz, câhiliyye dönemi faiz uygulamasıdır⁸⁷. İbn Kesir'in bildirdiğine göre; "Ey iman edenler kat kat faizi yemeyin" meâlindeki ayet h. 9. yılda; faizi kesin olarak yasaklayan Bakara suresinin 275-280. ayetleri ise Mekke'nin fethinden sonra nâzil olmuştur⁸⁸. Hz. Peygamber'in andlaşmalarında faiz yasağına yer vermesi Mekke fethi sonrasında rastlar. Tâif'li Benî Sakîf ve Necdî'li hıristiyanlarla yapılan pazarlıklarda Hz. Peygamber, faiz yasağı üzerinde ısrarla durmuştur. Bu andlaşmalar h. 9. yılda

⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Abdulkadir Attâ), Beyrut 1990, IV, 12-13; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1990, IV, 215-216.

⁸³ Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, IV, 243-244.

⁸⁴ er-Rûm, 31/39.

⁸⁵ eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1991, IV, 245.

⁸⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, III, 25-226.

⁸⁷ es-Sâvî, Muhammed Salah, *Müşkiletü'l-istismâr fi'l-bunûki'l-İslâmiyye*, Cidde 1990, s. 360.

⁸⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmî'l-Kur'ân*, III, 234-235; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Amman 1990, I, 31, 288-290.

yapılmıştır⁸⁹. Nitekim vedâ hutbesi de h.10. yılda irad edilmiştir. Şayet "faiz Hayber'in fethi sırasında haram kılındı" ve "kaldırdığım ilk faiz Abdulmuttalib'in oğlu amcam Abbas'ın faizidir" ifadesi, mevcut uygulamayı gösterdiği kabul edilirse, bu durumda Abbas'ın dâruislâma dönüşmüş olan Mekke'de iki yıl süreyle faizcilik yaptığı sonucu ortaya çıkar. Oysa Abbas'ın bu tür sözleşmeleri faizin kesin olarak yasaklanmasından önce yaptığı, faiz yasaklanınca sermayesi dışındaki faiz alacaklarını terk ettiği, Hz. Peygamber'in vedâ hutbesindeki ifadelerinin bu durumu vurguladığı şeklinde yorumlanmasının tarihî verilere daha uygun düştüğü kanaatindeyiz. Faizi yasaklayan ayette⁹⁰; "Bundan sonra kim faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisindedir. Kim de tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar" buyurularak Abbas'ınki dahil bu tür bütün uygulamaların yasaklandığına işaret edilmiştir. Kaldı ki Abbas, rivayet edildiği şekilde faizcilik yapmış olsa dahi, bir sahabînin müslümanlığını gizlemek zorunda kaldığı bir ortamdaki Kur'an'a aykırı davranışlarının fıkıhta hükme esas teşkil etmesinin izahı ayrı bir sorundur.

İbnü'l-Hümâm ve İbn Âbidin'in vurguladıkları gibi Hanefî mezhebinde, harbî ile müslüman arasındaki faiz sözleşmesi, faizi ancak müslümanın alması durumunda caizdir. Oysa Hanefîlerin en önemli dayanaklarından Mekhul hadisinden böyle bir hüküm çıkmaz. Zira o hadiste "Dâruharbde müslümanla harbî arasında faiz olmaz" denilmektedir. Bu duruma göre, harbî ile müslüman arasında ister alma ister verme şeklinde olsun her çeşit faiz caiz olmalıdır. Nitekim Serahsî'nin zihninde de böyle bir ayırımın olmadığı anlaşılır. O dâruharbdeki faiz uygulamasıyla ilgili olarak, müslümanın bir dirhem verip iki dirhem almasıyla, iki dirhem verip bir dirhem alması arasında herhangi bir farkın olmadığını belirtir⁹¹. Abbas'la ilgili rivayetlerde de onun Mekke'li müşriklere yalnızca borç verip faiz aldığı, kendisinin faiz vermediği şeklinde bir kayıt yer almaz.

Konuyla ilgili tartışmalardan fakihlerin faize bakışları, mezheb anlayışları, delillere yaklaşım tarzları ve dönemin siyasî ve ekonomik şartları karşısındaki tutumları hakkında bazı sonuçlara ulaşmak da mümkündür.

Bu tartışmalardan, bütün fukahânın faizli krediyi sadece bir sömürü aracı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Onlara göre, elde edilme yöntemi *kredi* olan faiz, karşılıksız

⁸⁹ İbni Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Beyrut 1979, II, 283; Sekîf kabilesi mensupları ve Necran hıristiyanlarıyla yapılan andlaşmaların metinleri için bk. Muhammed Hamidullah, *Mecmûatü el-vesâiku's-siyâsiyye*, Beyrut 1987, s. 175-176; 284-285; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1990, I, 500-501, 619-623.

⁹⁰ el-Bakara, 2/ 278-279.

⁹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 59.

olarak başkasının malına el koymaktan ibaret bir işlemdir. Klasik dönem fukahasının zihninde faizli borç veren kazanan, borç alan ise kaybeden durumundadır. Altın ve gümüş paranın geçerli olduğu ekonomik yapının bir sonucu olarak enflasyon olgusunun önemsenmediği anlaşılmaktadır. Örneklerde; "Bir müslüman, dârulharpte harbîye bin dirhem verip dârulislâma gelse, bir yıl sonra gidip faiziyle birlikte o bin dirhemi alsa caizdir; çünkü harbinin parasını onun rızasıyla almıştır" denir⁹². Burada bin dirhem bir yıllık fırsat maliyeti dikkate alınmamakta, borcu alanın bu parayı yatırıma yönlendirerek daha fazla kazanabileceği gözardı edilmektedir. Başka bir ifadeyle, üretimin en önemli faktörlerinden biri olan sermaye unsuru gözardı edilmektedir. Dolayısıyla bu tür işlemde faizli borç alan harbî, kendisine bu borcu veren müslümandan daha kazançlı çıkmakta; böylece müsüman kendi sermayesi ile harbîyi desteklemiş olmaktadır.

İmam Muhammed'in Ebû Hanife'ye de atıfta bulunarak ileri sürdüğü görüşler, ondan sonra gelen Hanefî fakihlerince benimsenmiş, hatta pekiştirilmesi noktasında önemli çabalar sarfedilmiştir. Aykırı görüşte olanların, delillerin zayıf olduğu şeklindeki itirazlarına Hanefî fukahasının ciddî bir cevabı yoktur. Yukarıda da izah edildiği gibi, deliller kendi içerisinde önemli çelişkiler içermesine rağmen mezhep dayanışması nedeniyle olacak ki, bu çelişkiler görmezlikten gelinmiştir.

Kanaatimizce müslümanla harbî arasındaki faiz işlemi caiz gören düşüncenin temelinde, siyasî bakımdan dünyayı tanımlama ve sınıflandırma çabası ile mülkîlik ve şahsîlik bakımından hukuka yaklaşım tarzının etkisi vardır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yer almamasına rağmen fakihler, dünyayı dönemin siyasî şartlarının da etkisiyle, İslâm ülkesi (dârulislâm) ve düşman ülkesi (dârulharb) şeklinde başlıca iki kutuplu olarak algılamışlardır. Düşman ülkesiyle halkı müslüman olmayan ve vergi ile de müslümanların hâkimiyetine girmemiş ülkeler kastedilir. Bu ülkeler ya fiilî ya potansiyel düşman konumundadır. Her iki durumda da o ülkelerin vatandaşlarının – emanla dârulislâma girmeleri durumu hariç- canları da malları da müslümanlara helâl görülmüştür. Yani onlar, İslâm devleti açısından yok hükmündedir. Zira onlara göre de müslümanların durumu aynıdır. Zuhaylî'nin bildirdiğine göre, fukahanın devletler hukukuna ilişkin kaideleri tedvin ettiği h. 2. asırda Roma hukukunda da yabancılar harbî olarak görülümekte, malları ve canları mubah kabul edilmekte idi⁹³. Günümüzde ise hemen bütün ülkeler Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında bir araya gelmiştir. BM

⁹² Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebîr*, IV, 233.

⁹³ Zuhaylî, *el-A'lâkâtü'd-devliyye*, s. 114-115.

Anayasası'nın bir ve ikinci maddeleri, bu örgüte üye bütün ülkelerin "eşit dereceli egemenlik" ilkesi doğrultusunda birbirlerini tanıyacakları kuralını düzenler⁹⁴. Dolayısıyla fukahanın yaklaşımında dönemin şartlarının da etkisiyle mukabelebilmisil anlayışı hâkimdir. Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetlerinden çıkan neticeye göre ise gayrimüslimlerle ilişkilerde savaş değil barış ilkesi esastır. Yüce Allah, müslümanlarla din uğrunda savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarmayanlara karşı iyilikte bulunulmasına müsaade etmiş; yalnızca müslümanlarla din uğrunda savaşan, onları yurtlarından çıkararak veya çıkarılmaları için yardımcı olanlarla dost olmayı yasaklamıştır⁹⁵. Dolayısıyla herhangi bir devlet veya topluluk bu üç önemli kuralı ihlal etmedikçe Müslümanların, onların can ve mallarını helâl görmeleri Kur'an'ın bu hükmü ile bağdaşmaz. Zikredilen üç kuralın ihlali ise savaş suçudur, bu durumda barıştan değil savaştan söz edilir. Şavaş sonucu elde edilen ganimetlerin müslümanlara helâl olduğu ise, yine Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilir⁹⁶. Fukahanın Mekke'yi dârulharb görüp Hz. Abbas'ın faiz işlemlerinin cevazına hükmettikleri dönemle ilgili olarak Kur'an-ı Kerim, Mekke'lilerin mallarının müslümanlara mubah olmadığını gösteren ayetlere yer verir. Kocalarından kaçarak Medine'ye göç eden Mekke'li kadınların, gerçekten mümin olup olmadıklarının araştırılması, mümin olduklarının tespiti durumunda ise ancak, kocalarının mehir olarak verdiği mallar iade edilmek şartıyla onlarla evlenilmesine müsaade edilmiştir⁹⁷. Bu kadınların kocaları Mekke müşrikleri olduğuna göre, onların malları müslümanlara helâl olsaydı, böyle bir hükme gerek kalmazdı. Ayrıca ayetlerde müslümanlara ölçü ve tartıda hile yapmamaları emredilir⁹⁸. Müslüman yalnızca dâruislâm sınırları içerisinde ticaret yapmayacağına göre, bu kural her yerde geçerlidir. Nitekim ayetlerde Yahudilerin helâk edilme sebeplerinden biri "Nehyedildikleri halde faizcilik yapmaları" olarak gösterilmiştir⁹⁹. Yahudilerin faizcilik anlayışı ile dârulharbde faize cevaz veren anlayış arasında önemli oranda benzerlik vardır. Zira Tevrat'ta da Yahudiler arasında faiz haram kılınmıştır¹⁰⁰. Bir yahudi başka bir yahudiye faizle borç veremez. Demek ki Kur'an-ı Kerim Yahudilerin bu anlayışını kınamamaktadır. Ancak bir Yahudî, Yahudi olmayan birine-bu kişi zimmî dahi ola-

⁹⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, "Birleşmiş Milletler Anayasası", *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1968, VI, 448.

⁹⁵ el-Mümtehne, 60/ 8, 9.

⁹⁶ el-Enfâl, 8/ 69.

⁹⁷ el-Mümtehne, 60/ 10, 11.

⁹⁸ el-En'âm, 6/ 152; el-İsrâ, 17/ 35; eş-Şuarâ, 26/ 181-183.

⁹⁹ Nisâ, 4/ 161.

¹⁰⁰ Yeremya, 15/ 10; Çıkış, 22/ 25; Tesniye, 23/ 19; Levililer, 25/ 35-37.

borç verip faiz alabilir¹⁰¹. Kur'an-Kerim'deki "...onların faiz almaları yüzünden..." şeklindeki ifade bu anlayışa işaret olabilir. Yahudi kaynaklarında faiz "Neşeh=yılan sokması (ısırtığı)" şeklinde yorumlanır. Onlara göre, yılan sokması ilk anda çok hafif şekilde hissedilir. Fakat zehir bütün vücudu kapladığında artık ondan kurtuluş mümkün değildir¹⁰². Faizi öldürücü etkisi bulunan yılan sokması şeklinde algılayan bu anlayış, bu zehiri dindaşlarına değil yabancılara layık görmektedir. Kur'an-ı Kerim ise bu düşünceyi yermektedir. Dolayısıyla böyle bir düşünce ile paralel bir çizgide yer almanın Kur'anla bağdaşmadığı açıktır. Ayrıca ticaret karşılıklı güvene dayalı bir iştir. Günümüzde bu işlem uluslararası düzeyde gerçekleşmektedir. Malının mubah görüldüğünü bilen bir yabancı, bir müslümanla gönül rahatlığı içerisinde ticarî ilişkiye girmesi düşünelemez. Bu da yabancılardan çok, müslümanların aleyhine sonuç doğurur. Yabancılardan faiz almak helâl görülürse, müslümanların iletişim teknolojisinin de yardımıyla sermayelerini yabancı ülke bankalarına transfer etmelerinin önü açılmış olur. Yabancı ülkeler ise sermayenin kendilerine akmasını ve biriken sermayeyi fakir ülkelere -ki büyük çoğunluğu müsümandır- daha yüksek faizle kredi vermeyi amaçlarlar. Dolayısıyla Samî Hamud ve diğer çağdaş düşünürlerin de ifade ettiği gibi, burada kârlı çıkan gayrimüslimler, zarar eden müslümanlar olur.

Konunun erken dönem Hanefî kaynaklarındaki işlenişinden, dâruharbde faize cevaz verenlerin, hukukun mülkîlik ilkesinden hareket ettikleri şeklinde bir yorum da ihtimal dâhilindedir. Örneğin, Ebû Hanife bir müslümanı, dâruharbde, o ülke vatandaşı başka bir müslümanın malını itlâf ettiğinde tazminle yükümlü görmez. Ona göre dâruharb vatandaşı müslümanın dâruharbdeki malı mütekavvim değildir. Ancak dokunulmazdır; bu nedenle itlâf eden müslüman günahkâr olur. Aynı görüş sahipleri, iki harbî yahut bir müslümanla bir harbî, dâruharbde faiz akdi yapıp dâruislâma geçseler ve bu akit üzerinde anlaşmazlığa düşseler, akit İslâm ülkesinin hakimiyet alanı dışında meydana geldiğinden, İslâm ülkesindeki mahkemenin yetkisiz olduğu ve dolayısıyla bu davayı dinlemeyeceğini ileri sürerler¹⁰³. Ancak şurası da bir gerçektir ki, şayet mülkîlik prensibinden hareket edilmiş olunsaydı, "müslümanın dâruharbdeki faiz akdine müdahale edemeyiz, fakat o müslüman günahkâr olur" anlamında bir kayıt

¹⁰¹ Tesniye, 23/ 20.

¹⁰² Moşe Farsi (Türkçe'ye çev. ve düzenleyen), *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla TORA ve AFTARA: SEMOT* (ed. Rov Yihsak Haleva ve diğ.), İstanbul 2004, II, 275; III, 588-589.

¹⁰³ Kâsânî, *Bedâyi'*, V, 192; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî*, VIII, 376-377.

getirilirdi. İlgili kaynaklarda ise böyle bir kayda rastlanmaz. Aksine ilgili kaynaklarda "caizdir", "helâldır" vb. ifadeler yer alır¹⁰⁴.

Bütün bu tartışmalardan, Kur'an hükümlerinin belli bir dönemin konjonktürel şartlarından bağımsız olarak yorumlanmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Fukahanın döneminde dünyanın siyasi ve ekonomik şartları farklıydı; günümüzde farklıdır; ileride ise daha farklı olması muhtemeldir. Kur'an ise kıyamete kadar bakîdir. Konumuz açısından olaya baktığımızda, yasaklanan şeyin (faiz) zamanı, mekânı ve tarafları değil, İbnü'l-Arabî'nin de belirttiği gibi, bizzat kendisi yani *faiz yasağı* itibara alındığında bu tür birbirleri ile çelişik yorumların ortadan kalkacağı görülür.

VI- SONUÇ

Konu hakkındaki görüşleri aşağıdaki maddeler halinde sıralamak mümkündür:

1) Faiz yasağına yaklaşım tarzları bakımından mezhepler; İslâm ülkesinin sınırları ve vatandaşlarını içine alacak şekilde kapsamı dar tutanlarla herkesi içine alacak şekilde geniş tutanlar olmak üzere iki ana gruba ayrılır.

2) Kur'an-Kerim'in ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerinde faiz yasağı konusunda her hangi bir din, uyruk ve ülke ayırımına rastlanmaz.

3) Dârulharbde faize yalnızca Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in cevaz verdiği şeklinde yaygın kanaat var ise de, Ebû Yusuf hariç, Hanefî ve Ca'ferî mezhebi fakihlerinin hemen tümü ile Hanbelî ve Mâlikî mezhebi fakihlerinin bir kısmı bu kanaattedir.

4) Dârulharbde faizi caiz görenler, harbînin malının müslümana mubah olduğu ön kabulünden hareket eder ve bu amaçla çok sayıda naklî ve aklî delil getirirler. Ancak bu deliller onların ileri sürdükleri görüşü doğrulayacak niteliklerden yoksun gözükmektedir. Bu nedenle kişi ve ülke ayırımı yapmaksızın faizin bizzat kendisini haram kabul eden görüşün daha tutarlı olduğu düşüncesindeyiz. Bunun günümüz sosyo-ekonomik şartları açısından da daha sağlıklı bir yaklaşım tarzı olduğu kanaatindeyiz.

¹⁰⁴ Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, IV, 245; Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-kebîr*, IV, 235; Kâsânî, *Bedâyi'*, V, 192; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 38-39; İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrahim, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, yy. ve ts., Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, VI, 200.